

SOSYOLOGCA

OCAK-ARALIK 2016

CİLT:6 SAYI:11-12

ISSN: 2146-5207

TOPLUM FARKLILAŞMALARINI VE DİN OLAYINA BAYKAN SEZER'İN BAKIŞI

Feyzi ÇELİK

Özet: Din, bütün toplumlarda ortak bir olgudur. 'Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı'nda en ilkel toplumlarda dinin toplumsal yaşam ve örgütlenme ile bağlantılı olarak görülmeye başlandığı ve toplumların gelişim çizgilerine göre dinin günümüze kadar varlığını sürdürdüğü vurgulanmaktadır. Ayrıca Totemizm, Çin ve Hint dinleri, İslam öncesi Asya dinleri ve Yunan dinleri üzerinde de durulmuştur ve İslam öncesi dönemlerde Doğu-Batı çatışmasının dini yönden devam ettiği tespit edilmiştir. Kitabın yazılmasının üzerinden kırk yıl geçmesine rağmen Baykan Sezer'in din konusundaki temel görüşleri bugün de geçerlidir. Bu çalışmada Baykan Sezer'in 'Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı'na bakış açısı sunulacaktır. **Anahtar Sözcükler:** Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı, Baykan Sezer, Din.

BAYKAN SEZER'S VIEW OF SOCIETY DIFFERENTIATION AND RELIGIOUS EVENT

Feyzi ÇELİK

Abstract: Religion is a common occurrence in all societies. In 'the Society Differentiation and Religious Event', it is emphasized that in the most primitive societies, religion has started to be seen in connection with social life and organization, and that religion continues to exist until today according to the development lines of societies. In addition, Totemism, Chinese and Indian religions, pre-Islamic Asian religions and Greek religions are also emphasized, and it is determined that the East-West conflict continued in religious aspects in the periods before Islam. Although it has been forty years since the book was written, Baykan Sezer's basic views on religion are still valid today. In this study, Baykan Sezer's point of view about 'Society Differentiation and Religious Event' will be presented.

Keywords: Society Differentiation and Religious Event, Baykan Sezer, Religion.

TOPLUM FARKLILAŞMALARINI VE DİN OLAYINA BAYKAN SEZER'İN BAKIŞI¹

Feyzi Çelik

Endüstriyi sosyolojinin başlıca ve en önemli konusu olarak gören Baykan Sezer'e göre sosyolojinin ikinci imtiyazlı konusu dindir. İslamiyet'in etkili olduğu Türkiye'de dine sosyolojik bakış açısıyla yaklaşan çalışmalar sınırlı olmuştur. 1970'li yılların Türkiye'si düşünüldüğünde bu yönde çalışmaların üniversite ortamında yapılmasının da ayrıca zorluklar içerdiği bir gerçektir. Doçentlik tezi olarak yapılan bu çalışma, 1981'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından kitap olarak yayınlanmıştır.

Din/toplum, din/siyaset, din/ekonomi ilişkilerinin yoğun olarak tartışıldığı bir dönemde saklı kalan bu kitabın yeniden yayınlanmış olması hem Baykan Sezer'in din konusundaki görüşlerinin yeni jenerasyonlarca bilinmesi, hem de bu konudaki tartışmalara katkı sunması bakımından oldukça önemlidir. Kitabı yayına hazırlayan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyeleri Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan kitabın önsözünde, "*Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*, Baykan Sezer'in en önemli ve yoğun çalışmalarından biridir. Buna karşılık önemine layık bir ilgi gördüğünü söylemek zordur. Din ile ilgili tartışmaların öne çıktığı, dinin sürekli gündemde olduğu son dönemde bu kitabın görmezden gelinişi ilgi çekicidir. Bunun iki nedeni vardır. Baykan Sezer'in din olayına yaklaşımı egemen Batı sosyoloji anlayışının dışında olduğu gibi, Türkiye'de din olayına yaklaşımda geçerli olan güncel tavrın da dışındadır." diyerek ifade etmişlerdir.

Baykan Sezer din olayını Batılıların bakış açısıyla değil, kendi özgün bakış açısıyla araştırmıştır. Konuyu ele alışında Batı'ya kendisini kabul ettirme çabası da yoktur. O, din olayına, Batı'nın bize vermeye çalıştığı şekilde değil, gerçek yerimizi belirlememiz için kendi bakış açımızdan bakmamız gerektiği konusunda kendi kendimize soru sormamız için bu konuya eğilmiştir. Bay-

¹ Baykan Sezer, *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011.

kan Sezer, diğer toplum olaylarında olduğu gibi, din olayını da Doğu-Batı çatışmasından hareketle açıklamaya çalışmıştır.

Dinin tanımı, din konusunda araştırmacıların karşılaştıkları zorluklar, dinlerin doğuşu, toplumsal yapıya etkisi, dinlerin karşılaştırılması, din-bilim ilişkisi ve laiklik gibi konulara kitabında geniş bir şekilde yer vermiştir. Baykan Sezer'in laiklik konusundaki görüşleri mevcut görüşlerden farklılığıyla dikkat çekmektedir. Bilinenden farklı bir bakış açısıyla bu konudaki görüşlerini belirtmektedir.

Din Konusunda Yaşanan Güçlükler ve Sınırlar

Din konusunda araştırma yapmak ve bu konuda yazmak konusunda bazı zorluklar vardır. Baykan Sezer, din olayı konusunda bu araştırmayı yaparken bu zorluk ve güçlükleri göz önünde bulundurduğunu özellikle belirtmiştir. Batı'yı çok iyi tanıyan Baykan Sezer'e göre Batı kimliği bir anlamda Hıristiyanlıkla özdeştir. Batı kendi egemenliğinin verdiği güvenle Hıristiyanlığı tartışmak istememektedir. Türkiye'de ise Cumhuriyet döneminden sonra İslamiyet'e karşı takınılan tavır araştırmalar önünde en önemli bir engel olarak durmaktadır. Türkiye'deki din araştırmaları daha çok aktarmacı bir sosyoloji anlayışıyla Hıristiyanlık veya Yunanlıkla sınırlı olmuştur. İslamiyet'le ilgili kavramların ne anlama geldiği konusunda bir oy birliği yoktur.

Genel Zorluk

Din gibi hassas bir konuda kavramlaştırmanın olabilmesinin araştırmacının kendisini konu dışında tutabilmesine bağlı olduğunu söyleyen Baykan Sezer'e göre, araştırmacının dini inanç ve tutumları bunun önünde engel olarak durabilir. Dinin en önemli özelliklerinden birinin, dinin açıklamasının yine din tarafından getirilmiş olması olduğunu belirten Baykan Sezer, dinin kendi açıklamasını kendi içinde taşıdığını söyler. Bu da, dinin açıklama alanının sosyolojinin dışına kaymasına neden olur. Başka bir deyişle dinin bir inanç sorunu olarak görülmesi, dinin sosyolojinin alanı dışına atılmasına neden olur. Peygamberlerin sosyolojik olarak araştırılması konusunda da zorluklara dikkat çeken Baykan Sezer, hassas bir konu olan din konusunda araştırma yapmanın yanlış anlaşılmalara neden olabileceğinin bilincindedir. Baykan Sezer'de bu konuda önemli bir duyarlılık görülmektedir. "Sosyolojide dinin özü, kendisi araştırma konusu değildir. Din toplumsal bir olaydır." Din bu açıdan, toplumsal bir olay olarak sosyal bilimlerin konusu olabilir.

Hıristiyanlık ve Yahudilikten farklı olarak İslamiyet'in dinler tarihi konusunda daha kapsamlı bir görüş sahibi olduğunu savunan Baykan Sezer, İslamiyet üzerine yapılacak araştırmaların dinsizlikle suçlanmakla karşı karşıya kalabileceğine dikkat çeker. Bunun zorlukları üzerinde özellikle duran Baykan Sezer'e göre, bu nedenle İslamiyet'in açıklanmasından çok övgüsünün ön plana çıkarıldığını, bu durumun da Batı'ya karşı Doğu'nun savunulmasında İslamiyet'ten yararlanma imkanını ortadan kaldıracabileceğini vurgular. İslamiyet'in mevcut Batılı çerçevelerden yararlanarak açıklanmasının da İslamiyet'i yabancı unsurlarla açıklamak anlamına geldiği için, bunun da sakıncalı sonuçlara neden olabileceğini ileri sürer.

Baykan Sezer, din konusunda araştırma yaparken Hıristiyanlık veya Yahudilikte olduğu gibi din üzerinde tanımlama ve kavramlaştırma çabası içinde değildir. Onun amacı, dindeki toplumsal gerçeği bulup gün ışığına çıkartmaktır. Ancak bu şekilde başka olaylara da doğru yorum getirilebilir. Baykan Sezer din konusunda yanlış anlamalara yer vermemek için büyük bir çaba içindedir. Hassas bir konuyu incelediğinin farkındadır. En küçük yanlış anlamının olmaması için tekrarlardan da kaçınmamaktadır. Ona göre sosyolojide dinin özü araştırma konusu değildir. Din toplumsal bir olaydır. Sosyoloji dinin toplumsal yönüyle ilgilenmektedir. Böylece diğer toplum olaylarına da bir açıklama getirmek çabası içindedir.

Baykan Sezer'e göre din konusunda iki görüş vardır: a. Din, insan yaşantısından bağımsız doğa üstü bir gerçektir. b. Din, toplum yaşantısıyla birlikte ortaya çıkan ve toplum yaşantısıyla birlikte gelişen bir olaydır. Dinin, insan yaşantısından bağımsız, doğaüstü bir olay olarak kabul edilmesi, dinin sosyolojinin ilgi alanının dışına çıkmasına neden olur. Bu nedenle Baykan Sezer ikinci görüş üzerinde durmuştur.

Din Nedir?

"Din, manevi bir birlik meydana getiren topluluğun kutsal şeylerle ilgili inanma ve tapınmalarından doğan dayanışmalı bir sistemdir." Baykan Sezer'e göre bu tanım yetersiz olup, öncelikle mutlaka şu sorulara cevap verilmesi gerekir: "Dinler toplum yaşantısında niçin ve nasıl doğmuşlardır?", "dinlerin toplum içinde önemleri ve yerleri nelerdir?" Baykan Sezer'in sormuş olduğu bu sorular çağaltılabilir. Bu sorulardan ilk akla gelenlerinden biri de "Dinin ideolojiler içindeki yeri ve önemi nedir?" sorusudur. Bu soruya verilecek cevap, dinin toplumların kendilerini sürdürmesindeki rolünü ortaya koyar.

Toplumun manevi donanımının bir ifadesi olan ideoloji, toplumun boş inançlarını, dinsel inançlarını, bağılıklarını ve sanat ülkülerini de içerir. Görünürdeki biyolojik ihtiyaçlarımızla ilişkisiz de olsa, bir ideolojinin uygulamada, biyolojik açıdan da yararlı olduğu, yani türün yaşamını sürdürmesine olanak sağladığı görülmüştür. Böyle bir manevi donatım bulunmadığı zaman toplumlar dağılma eğilimi göstermekle kalmazlar, toplumları meydana getiren bireyler de sağ kalmaya pekala artık aldırış etmez hale gelebilirler. İkel toplulukların beyaz uygarlıkla ilişkilerinin kurulmasını izleyen dönemdeki sönüşlerinin baş nedeninin, bu topluluklar arasında “dinsel inançların yıkılması” olduğu birçok uzman tarafından öne sürülen bir görüştür.

İnsan topluluklarının yalnız ekmekle yaşayamayacakları açıktır. Fakat eğer, “Tanrının ağzından çıkan söz” doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak, bu sözleri kutsal bulan toplumun gelişmesine, biyolojik ve ekonomik refahını artırmaya yaramazsa, o toplum eninde sonunda inandığı Tanrıyla birlikte yok olur. Bir toplumun fikirlerinin uzun dönemde, “yalnızca maddenin insanların zihnindeki karşıtları ve yankıları” olmasını sağlayan, bu doğal ayaklanmadır. Eddystone Adası halkının dinleri, onlara, yaşamlarını sürdürmelerini ve ekonomik düzeni işler biçimde tutmalarını sağlayan bir itki oluşturuyordu; fakat uygulamada, kafa avcılığı adalılarının nüfusunu düşük düzeyde tuttu. Böylece maddi donanımlarını geliştirmelerini gereksiz kıldı ve sonunda adalılarının, adayı ele geçiren İngilizlerin avı durumuna düşmelerine yol açtı. Bir ideolojinin tarihsel ayıklanma yarasınca yargılanması toplumsal gruplar için söz konusudur. Fakat bu yargının verilmesi çok uzun sürebilir. Herkesçe kabul edilmiş bir inançtan kuşkulanmak hiç bir zaman akla gelmeyecektir. İdeolojinin işlevlerinden biri olan toplum üyelerini bir arada tutması ve toplum makinesinin çalışmasını kolaylaştırması, hiç de en önemsiz işlevi değildir. Eğer ideoloji ekonominin işleyişini güçlendirirse, o toplum ve o toplumla birlikte ideolojisi de sonunda mutlaka yıkılacak demektir.²

Dinlerin Doğuşunda Aşamalar ve İlk Örgütlü Dinler

Baykan Sezer, dinlerin geçirdiği aşamaları, çok tanrılı dinlerin ortaya çıkışından evrensel dinler olan Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet'e kadar

² V. Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu?*, Türkçesi: Alâeddin Şenel-Mete Tunçay, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 27-30.

geniş bir kapsamda din olayını ele alarak toplum farklılaşmalarını ortaya koymuş, bu farklılaşmada dinin önemli bir rolü olduğunu ortaya koymuştur. Ona göre, toplum geliştikçe, toplum-birey ve bireyler arası ilişkiler tek düzeyden çıkınca tarihte çok tanrılı dönem başladı. Bir toplum içinde değişik ve ayrı nitelikteki toplulukların ortaya çıkması ayrı ayrı tanrılara inanılmasını beraberinde getirdi. Bu topluluklar zamanla başka toplumlarla karşı karşıya geldikçe ortak çıkarlarının olduğunu fark ettiler bu da onların aynı topluma ait oldukları bilincine ulaşmasını sağladı. Bu, aynı zamanda tek tanrılı dinlerin başlangıcıdır. Yeryüzündeki toplumlar iki ana grup içinde cepheleşince, aralarındaki çelişki ve çatışmalar evrensel bir nitelik kazanınca evrensel dinler dönemi başlayacaktır.

Tarımın başlangıcı ve ilk örgütlü dinler Yakın Doğu'da görülmüştür. Asya'da toprak tarih boyunca çekişme konusu olmuştur. Asya'daki bereketli ovalar çekişme konusu olunca bu ovaları elinde tutan kavimler için topraklarını bırakıp gitmek diye bir şey söz konusu olamaz. Bu durum ovaların yabancı kavimlerden korunması için ortak bir savunma gücünün olmasını zorunlu hale getirmiştir. Üretim tekniğinin karşılaştığı zorlukları karşılayacak ekonomi dışında askeri-siyasi alanda hazır çözümlerin bulunması Doğu toplumlarının gelecekteki kaderlerini de çizecektir. Bu durumda, devlet, sınıfsal/ekonomik yapıyı yansıtmak yerine toplum üstü bir varlık olarak görülmüştür. Devlet adeta tanrısallaşmıştır.

Baykan Sezer, Hindistan'da birbirinden farklı iki inanç sisteminin, Brahmanizm (işlerin iyi düzeni) ve Buddhizmin (kast dışı kalanların dini) görülmesi karşısında, farklı toplumların da aynı inanca sahip olabilecekleri tespitinde bulunarak iki soruya cevap vermek istemekle kalmamış, aynı zamanda herkese bu soruları yönelterek bilimsel bir anlayıştan uzak kalmadığını ortaya koymuştur. Bu temel sorular şunlardır: Nasıl oluyor da değişik modeldeki toplumlarda tek bir din hüküm sürebiliyor? Nasıl oluyor da aynı toplumda birbiriyle çağdaş iki din eş önemde kök salabiliyor?

Baykan Sezer, din olayında bir yandan kendi bakış açısını ortaya koymakta, diğer yandan bilim insanı olmanın sorumluluğuyla gelecekteki bilim insanlarını dar kalıplara sığdırmamak adına onlara soru sormakla yetinmeyecek aynı zamanda bilimin soru sormak olduğunu da belirtmektedir. Sorulan bazı sorulara cevap vermemiş olması kendisinden sonra geleceklere dogmatik bir anlayış bırakmama çabasıyla ilgilidir. Toplumsal değişimi sosyolojinin temeli olarak gören bir sosyologdan başka bir davranış da beklenemez.

Baykan Sezer, Batı karşısında Doğu'nun tepkisinin din alanındaki yansımalarını "Doğunun Tepkisi: Asur ve İran Dinleri" başlığı ile almıştır. Bu şe-

kilde İslam öncesi Doğu dinlerinin de Batı karşısında rol oynadığını ortaya koymuştur.

Toplumlar Arası Farklılaşmanın Temeli ve Din

Toplumlar arası farklılaşmaların temeli ile din arasındaki ilişkiye dikkat çeken Baykan Sezer, toplumlar arasında en büyük farklılaşmanın Doğu'da su boyu ovalarında suni sulama sorununun çözülmesiyle bazı toplumların tarıma geçebilmeleri sonucu başladığını öne sürer ve bu olayın yerleşik toplumlarla göçebe toplumlar arasında çatışmaya yol açtığı tespitinde bulunur. Ona göre, yerleşik tarıma geçiş sorunu Doğu'da çözüm yolu bulurken, Avrupa kıtası ve çöl bölgeleri toprağın özellikleri nedeniyle bir çıkmaza girmiş bulunmaktaydı. Doğu'daki yerleşik tarım uygarlıklarında bazı hammaddelerin yokluğu ve eldeki zenginlik birikimi Doğu ile Batı arasında bir ilişkinin kurulmasına yol açacaktır. Kısa bir süre sonunda Yunanlılıkla birlikte bu ilişki uygarlıklar arası çatışmaya dönüşmüştür.

Baykan Sezer'e göre, üç büyük din de bütün evrensellik iddialarına rağmen Doğu-Batı çatışmasını aşamamıştır. Yakın Doğu, Doğu-Batı çatışmasının yoğunlaştığı en önemli bölgedir.³ Evrensel dinlerin Doğu-Batı çatışmasıyla yakından ilgili olmaları nedeniyle üç büyük dinin aynı bölgede, Yakın Doğu'da doğmuş olması şaşırtıcı değildir.

Dini, toplumların kendilerini tanıma ve tanıtmaya aracı olarak niteleyen Baykan Sezer'e göre toplumlar, kendilerini tanıma ve tanıtmaya ihtiyacı ancak değişik toplumlar karşısında duyabilirler. Kendilerinden farklı toplumlar önünde kendi özellik ve niteliklerinin bilincine karşılaştırma sonucu varabilirler. Toplumlar arası ilk farklılaşmanın, Doğu'da su boyu ovaları halklarının yerleşik tarım hayatına geçmelerinin koşullarını yaratmaları ve bu koşulları denetim altına almaları sonucu başladığını belirten Baykan Sezer'e göre bunun o günkü koşullara göre büyük bir devrim niteliğinde olduğunu belirtir. Ancak bu devrim tarıma geçmemiş halkların tarım uygarlık merkezlerine sızma girişimlerine engel olamayacak, bu da sürtüşme ve çatışmaları beraberinde getirecek, bunun sonucunda toplumlar kendi benliklerine daha çok sahip çıkacaklardır.

³ Yakın Doğu, Doğu yerleşik tarım uygarlıklarıyla göçebe toplumların karşılaştığı bir bölge olduğu gibi, aynı zamanda Doğu-Batı çatışmasının düğümlendiği en yoğun bölgedir. Dünya tarihinin en önemli bölgesi bu nedenle Yakın Doğu'dur. Evrensel dinlerin Doğu-Batı çatışmasıyla yakından ilgili olmaları nedeniyle üç büyük dinin Yakın Doğu'da doğması hiç de şaşırtıcı değildir.

Evensel Dinler: Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet

Yahudilik: Yahudiliğin ilk evrensel din olduğunu söyleyen Baykan Sezer, bunu iki nedene dayandırmaktadır: Birincisi Hıristiyanlık ve İslamiyet Yahudiliği tanımakta ve devamcısı olarak Yahudilere ait bazı gelenekleri sürdürmeleri; ikincisi Yahudilerin dünya tarihine yön veren ana çelişkileri geçmişlerinde büyük bir yoğunlukla yaşamış olmaları, göçebe/ çiftçi çelişki ve dünya ticaretinde oynadıkları rolle Doğu-Batı çatışmasının tanık ve aktörü olmalarıdır. Baykan Sezer'e göre Yahudilik, henüz dinin belli bir kavimden ayrılmamış biçimi olup, günümüzdeki milliyetçilik kavramının temel öğelerini bünyesinde taşımaktadır. Böylece Yahudilik inancı günümüze kadar sürebilmiş ve canlılığını koruyabilmiştir.

"Bütün Yahudilik tarihi, yerleşik hayata izin veren toprağın özleminin, aranın öyküsüdür. Yakın-Doğuda göçebelere bu toprak arayışı yerleşik halklarla göçebelere arasında bir çatışmanın çıkmasına yol açtı. Bu çatışma içinde göçebe halklar, aralarındaki çıkar birliğini ve bu birlik etrafında kenetlenmenin kendilerine sağlayacağı üstünlüğü sezdiler. Yahudi dini ve Yahudi kavmi birlikte aynı koşul ve durumların gereği olarak ortaya çıkmıştır. Yahudi dininden önce bir Yahudi ırkından söz edilemez. Yahudiliğin yerleşik halklar üzerindeki düşünceleri ile onların uygarlıkları karşısında duydukları bütün öbür göçebelere görüşlerine benzer olduğu gibi kendi halkı üzerine düşünceleri de tipik göçebe⁴ görüşüdür."

Göçebelikten yerleşik tarıma geçişin dini inanç üzerindeki etkisine vurgu yapan Baykan Sezer'e göre, yerleşik tarıma geçen bazı Yahudiler kısa sürede Yahudiliği bırakıp yerli dinlere katılmışlardır. Sezer, Asur'un Yakındoğu'daki üstünlüğünün de Yahudiliğin tarih sahnesinin gerisine atılmasında etkili olduğunu, bununla Yahudi tarihinde Babil esareti döneminin başladığını, Yahudi kimliğinin bu dönemde biçimlenip kutsal topraklara dönüş özlemini yansıttığını, Yahudilerin kutsal topraklara özlem duymalarının kutsal topraklarda yaşayan toplumların onlara karşı konumlanmalarına neden olduğunu belirtmektedir.

Yahudilerin ticaretteki başarı nedenleri üzerinde de duran Baykan Sezer *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*'nda: "Batılı için Yahudiler Doğu halkıdır. Ancak kendileri için tehlike teşkil eden gerçek Doğu'nun dışındadır. Bu ne-

⁴ Yahudiler kendilerini çekirgeye benzetirler. Çekirge hasadı yok eder. Orta Asya Türkleri de kendilerine totem olarak kurdu seçmişler. Kurt da sırasında köyleri basmaktadır.

denle Batı, Doğu ile ilişkilerinde gerçek Doğulu yerine Yahudi'yi tercih edecektir. Doğu da Batı'yla ilişkilerinde kendi yabancı, düşmanı olan Batı'dan kendisine daha yakın saydığı Yahudi aracılığını tercih edecektir. Yahudilerin ticarete etkin olmaları bu nedenledir. Yahudi, Doğu'ya karşı Batılı, Batı'ya karşı Doğulu olmamak imkanını bulmuş ve bu imkanın verdiği fırsat sonucu ne Doğu ile ne de Batı ile kaynaşmaya yanaşmamıştır. Baykan Sezer'e göre Yahudiliğin günümüze kadar sürmesinin ana nedenlerinden biri de budur. Ona göre, bu olay Doğu ile doğrudan ilişki kurmak imkanlarına kavuşan ya da Doğu ile doğrudan ilişkiler yolunu seçen Batı ülkelerindeki Yahudi düşmanlığını açıklamamızı sağlar. İspanya'da 1492'den önce Reconquista olarak adlandırılan Müslümanlar ve Yahudilerin devre dışı bırakılması kararı ile birlikte Müslümanlar Mağrip'e, Yahudiler Almanya, İtalya, Hollanda ve İngiltere'ye göç etmek zorunda kalmışlardır. Yahudiler bu kentlere yerleştikleri andan itibaren, o kentler kısa bir sürede ticaret ve para merkezi haline gelmiştir. Bu durum, bir yandan Hıristiyan yerlilerinde Yahudi düşmanlığını artırırken bu Yahudilerin yeniden sürülmelerine yol açıyordu. Fakat Yahudilerin sürülmeleriyle birlikte, terk edilen kentlerin ticaret hayatı da birden bire çöküşe geçmiştir.⁵ Avrupa'dan ABD'ye göç eden Yahudilerin ABD'nin ekonomisinin gelişmesinde önemli bir etkisi bulunmaktadır.

Hıristiyanlık: Hıristiyanlık, Yahudiliğin devamı olarak çıkar. Roma'nın varlığı bunda etkili olur. Hıristiyanlığın doğuşu, iki ayrı uygarlığın (Doğu ve Batı) belli bir düzeyde kamplaştırılması ve sürdürülmesiyle ilgilidir. Hz. İsa her şeyden önce Roma (Batı) zulmüne karşı direnen bir Doğulu toplum lideridir.

Baykan Sezer, Roma'nın Kudüs üzerindeki etkinliğini kırmak için Barnabas ile Hz. İsa arasındaki ittifaka dikkat çeker. Bu ittifakta Hz. İsa'nın Roma karşısındaki geri çekilişini İsa'nın Barnabas'a karşı bir ihaneti olarak niteler. Bu nedenle Hz. İsa'nın kendi halkına karşı ihanet içinde bulunduğunu savunur. Halkın Hıristiyanlığa sıcak bakmamasını buna bağlar. Başlangıçta Roma da Hıristiyanlığı kuşkuyla karşılamıştır, ancak Hz. İsa'nın adeta Roma'nın ajanı gibi çalışması nedeniyle, Roma Doğu-Batı çatışmasını kökten kendi lehine çevirebilme imkanı bulmuş; ayrıca Hıristiyanlık kendisine Doğu-Batı çatışmasını bir savaş biçiminde sürdürmesine izin vermiştir. Tokadı yiyen

⁵ Osman Şimşek, "Sabri F. Ülgener'in Zihniyet ve Girişimcilik Anlayışına Bilgi Sosyolojisi Açısından Yaklaşım", *Sabri Fehmi Ülgener, Küreselleşme ve Zihniyet Dünyamız*, Editör: Murat Yılmaz, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2011, s. 239.

kendisi olmayınca Hıristiyanlığı elbette resmi din yapacaktır. Roma kabul edince Doğu da elbet Hıristiyanlığı yüzüstü bırakacak ve kendi öz peygamberini bulacaktır. Bu koşullarda Doğu'nun kendisini yeni dinle, İslamiyet'le tanımlaması için şartlar olgunlaşacaktır.

Baykan Sezer'e göre, Katoliklik Ortaçağda ve Yakınçağın başlarında Doğu'yla kurulan ilişkide çıkarları olan Batı merkezlerinde yayılırken, Ortodoksluk Avrupa'nın Asya'ya karşı ileri karakolları görevini yapan Bizans, Rusya, Yunanistan gibi ülkelerde yerleşecektir.

Protestanlığın ortaya çıkış nedenlerinin de irdelendiği kitapta, modern Batı toplumuyla Protestanlık arasında ilişki kurulmuş, Batılı bazı yazarların modern Batı toplumunu Protestanlıkla açıklamaya çalıştıkları belirtilmiştir. Protestanlık ile kapitalizm arasında ilişki kurmak mümkün müdür? sorusundan hareketle, kitapta kapitalizm-din ilişki sorgulanmaktadır: "Kapitalizmle Batı toplumlarının yeni özellikler ve nitelikler kazandığı düşünülürse Batı'nın bu yeni kimliğini dinde de belirtmek istemesini olağan karşılamamız gerekmektedir. Gerçekte Protestanlık ile kapitalizm arasında doğrudan bir ilişki kurmak kanımızca yanlış bir tutumdur. Ancak tarihte kapitalizmle Protestanlığın ilk görüldüğü ülkeler arasında bir yakınlaşma yapmamız mümkündür." Protestanlık ile kapitalizm arasında ilişki kuran Max Weber'in, İslam-kapitalizm ilişkisi üzerinde durmadığı halde, Weber'in Türkiye'deki takipçileri onun Protestanlık-kapitalizm bağlamındaki görüşlerinin kapitalizm-İslamiyet ilişkisine uyarlayabileceğini ileri sürmüşlerdir. Sabri F. Ülgener, bir yandan Weber'in İslam algılayışının eksikliklerini ortaya koyarken, bir şehir dini olarak otantik İslam'ın liberal bir nüve taşıdığını ileri sürmüştür.⁶

İslamiyet: Hıristiyanlığın ilk çıkışını Batı'ya karşı Doğulu halkların baş kaldırma girişimi olarak gören Baykan Sezer'e göre o günkü koşulların böyle bir girişimin gerçekleşmesine elverişli olmaması yüzünden Hıristiyan inançlar Doğulu halklar için bir boyun eğmeye dönüşmüştür. Hıristiyanlığın Roma tarafından kendi dünya egemenliğini sürdürmek için benimsenmesi nedeniyle Doğu kendisini Müslümanlıkla yeniden tanımlayacaktır. "İslamiyet Doğu-Batı arasında yüzyıllardan beri süregelen çatışmada yalnızca Doğu'nun bir savaş başarısı olarak kalmamış, aynı zamanda yeni bir dünya görüşünü de beraberinde getirmiştir. Doğu ve Batı bağımsızlıklarını koruya-

⁶ Feridun Yılmaz, "Sabri F. Ülgener ve Liberalizm", *Sabri Fehmi Ülgener, Küreselleşme ve Zihniyet Dönüşümü*, Editör: Murat Yılmaz, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2011, s. 100.

bilmek için ticaret ilişkilerini kendi lehlerine düzenleyebilmek için Doğu-Batı arasındaki ticaret yollarının denetimini kendi egemenlikleri altına alabilmek için çaba harcayacaklardır. Bu ticarete Doğu Batı'ya, Batı da Doğu'ya muhtaç olduğu için, amaç ne Doğu için Batı'nın ortadan kaldırılması ne de kendi bünyesine katılması olmuştur. İslamiyet'le birlikte Doğu lehine yeni bir düzen gelmiştir."

İslamiyet'i hazırlayan koşulları Arabistan coğrafyasının gittikçe önem kazanması, Bizans ve İran'ın ellerindeki tüm imkanları tüketmeleri ve kesin çözüm getirmekten uzak kalmaları olarak gösteren Baykan Sezer'e göre, İslamiyet'le birlikte Doğu halkları ve devletleri arasında gerçek birliğin ve birlik bilincinin mümkün olduğu ortaya çıkmıştır. Yine Baykan Sezer kitabında Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte Orta Asya Türkleri için istikametin Çin olmaktan çıktığı ve yeni istikametın Yakın Doğu olmaya başladığı tespitinde bulunmaktadır.

İslamiyet'in doğuşuyla birlikte İslam'ın siyasi iktidarı elde etme imkanını elde ettiği, bunun aynı zamanda yeni bir devlet düzeni ve geleneği anlamına geldiği tezinin ileri sürüldüğü kitapta, bu imkanın Hz. Muhammed'in Medine'ye hicretiyle doğduğu, Medine'de siyasi birliğin sağlanması sonucu Mekke'nin siyasi etkinliğinin yok olmaya başladığı, bunun da İslam'ın siyasi birlik rolünü kısa sürede yaşama geçirdiği sonucunu doğurduğu iddia edilmektedir. Sezer, İslamiyet'in evrensel niteliğini de, "İslamiyet'in ilk kuruluşunun doğduğu şehir (Mekke) dışında olması ve değişik grupları içinde eritmesi İslamiyet'in mevcut yerel çıkarları aşan birlik bilincini kolaylaştırdığından dolayı İslamiyet'e evrensel bir nitelik verecektir. Bu, İslamiyet'in Doğu'nun birlik ideolojisi haline gelmesini sağlamıştır." cümleleriyle vurgulamaktadır.

Cihad (Kutsal Savaş)

Cihadı "Müslümanların Tanrı'nın adını yüce tutmak için kâfirlere karşı sürdürmeleri gerekli olan savaş olarak" tanımlayan Baykan Sezer, cihadın müminlerin birey olarak yerine getirmesi gereken bir görev olmadığını, toplum ve devlete yüklenen bir görev olduğunu ileri sürer. Ona göre, müminler adına bu görevi devlet tekeline almıştır. *Dar-ül İslam* İslam ülkelerini, *Dar-ül Harb* ise kâfir ülkeleri ifade etmekte, bunlar arasında *Dar-ül Sulh* yer almaktadır. İslamiyet kendi dışındaki ülkelerle ancak iki tür ilişkiyi öngörmüştür: Ya anlaşma sonucu öbür ülkelerin İslam devletlerinin koşullarını kabul etmeleri ve böylece İslamiyet'in hoşgörüsünden yararlanmaları ya da savaş...

İslam'da Mezhepler, Tarikatlar ile Osmanlı Devleti-İslam/Hilafet İlişkisi

İslam'daki mezhepleşmenin siyasi gelişme ve olaylarla ilgili olduğunu belirten Baykan Sezer, Ortodoks İslam'a büyük önem atfederken, diğer mezheplerin güç kazanması karşısında benzer bir yaklaşım sergilemez. Bunun en önemli nedeni, Baykan Sezer'in Doğu-Batı çatışmasında devletin önemli olduğunu düşünmüş olmasıdır. Ona göre, Sünni mezhebi, genellikle İslam aleminde aktif bir rol oynayan unsurlarca benimserken, bundan hoşnut olmayanlar Şiiliği tercih etmiştir. Tarikatların başlangıçta devlete katkı sunduğunu, devlet tarafından da desteklendiklerini, ancak sonrasında Anadolu'da yaşanan bazı isyanlarda bu tarikatların olumsuz rol oynadığını iddia eden Baykan Sezer, tarikatların bu aşamadan sonra Osmanlı İmparatorluğu'na karşı "Şah despotizminin" övgüsü yaptıklarını ileri sürmüştür. Osmanlı-hilafet ilişkisinin de analiz edildiği kitapta şöyle bir tespitte bulunmaktadır: "Osmanlı Devleti ile hilafetin ilgisi bu çerçevede içinde kalınca halifeliliğin ülkemizde ilgası devleti modernleşme isteklerinden çok Doğu halkları ile olan ilişkilerimizden, Doğu'nun savunuculuğu ve önderliğinden vazgeçmemiz anlamına gelecektir."

İslamiyet ile Hıristiyanlık Arasındaki Farklılıklar

Batı dini olarak önemini kazanan Hıristiyanlık Yeni Çağda Batı lehine ortaya çıkan yeni avantajlarla aşılmaya çalışılınca Batı insanını tanımlamakta Hıristiyan kavramlardan vazgeçildiğini ileri süren Baykan Sezer, Batı'da iyi Hıristiyan yerine iyi insan, iyi vatandaş kavramının geçirildiğine dikkat çeker. İslamiyet ve Hıristiyanlık arasındaki farklara da vurgunun yapıldığı kitapta belli başlı farklar şöyle ortaya konulmaktadır:

1. Hıristiyanlık bir yenilgi üzerine kurulduğu halde İslamiyet başarı inancını içinde taşır.

2. Hıristiyanlık koşullar ne olursa olsun insanı bu koşullardan arınmış soyut olarak tanımlamakla yetinirken ve bunun sonucu dinin Tanrı ile kul arasında bir sorun olduğu görüşünü yayarken İslamiyet değişen koşullarla zenginleşmeyi reddetmez.

3. İslamiyet daha başlangıçtan bir devlet örgütüne sahip olduğu halde Hıristiyanlık başlangıçta bir devlet örgütüne sahip değildir. Aynı zamanda İslamiyet yeni bir devletin kurucusu olmuştur.

4. İslamiyet doğduğu topraklarda geliştiği halde Hıristiyanlık yabancı toplum ve ülkelerin dini olmuştur.

İslamiyet Üzerine Genel Bir Gözlem

Baykan Sezer'e göre, Yakınoğu'da devamlılık gösteren bütün ÷lkelerde İslamiyet yayılma alanlarında Araplaşmayı da beraberinde getirmiş olmasına rağmen Anadolu topraklarını yurt edinmiş Türkler ve İran bunun dışında kalmıştır.⁷

Din konusunu, dinler tarihini izleyerek açıklamayı tercih eden *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*'nda, dinler ideal bir kavrama göre çeşitli nitelikleri bakımından ele alınmamıştır. Bu nedenle çalışmada mükemmel bir din modelinin tanımlanması yoluna gidilmemiştir. Daha çok konu üzerinde soru sorabilmek amaçlanmıştır. Toplumsal bir olay olan din ancak bu şekilde değerlendirilebilecektir. Unutulmaması gereken bir husus vardır: "Din, gelişmesi boyunca toplum içinde çeşitli görünümler ve görevler kazanmıştır."

Dinin Bilimle İlişkisi

Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı'nda, "Din bugün de bazı sorunlarımızın alanı sayılıyor. Çoğumuz için yeryüzünün, insanlığın başlangıcı üzerine sorunlarımızın karşılıkları günümüzde de dinde bulunmaktadır. Günümüzde dinin alanı sayılan konular, karşılıkları henüz bilimle doğrulanmayan sorulardır." belirlemelerinde bulunan Baykan Sezer'e göre, İnsanların bilgileri, çevre ve ilişkileri üzerindeki egemenlikleri ölçüsünde değişecektir. Bugün dinin konusu sayılan alanlar, henüz insanlığın egemenlik kuramadığı, etkinlik kuramadığı konulardır. Ona göre, insanlar, ne günlük yaşantılarındaki deneylerden yeni bilgiler elde edebilmekte, ne de din konusunda ileri sürdükleri görüşleri sınavabilmektedirler. Bu yüzden günümüzde din ile bilimin birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış olduğunu ileri süren Baykan Sezer, insanların yetersiz bilgi sahibi oldukları bütün konuları kutsal saydıkları düşüncesinin de tartışmalı olduğunu söylemektedir. İnsanların bilgi eksikliklerini genel dünya görüşleri ile kapatmak istemeleri ve yine çoğu pratik bilgilerin mantiki çıkarımlarından çok toplumca gelenek yoluyla aktarılması başlangıçta bilimle dini birbirine yaklaştırmıştır. Ancak Sezer, bundan dinin bilimin kaynağı olduğu sonucunu çıkarmanın güç olduğunu, dinin bilimle ilişkisinden çok dinin ideoloji ile ilişkisinin incelenmesi gerektiği üzerinde durmaktadır.

⁷ Kürtler de İslamiyet'e geçerken kendi kimliklerini korumuşlardır. Türklerle yakın tarihi ilişki içine giren Kürtlerin bu çerçevede Türklerin Anadolu'ya yerleşmesinde rolü olmuştur.

Laiklik ve Türkiye

Baykan Sezer, Batı'da laikliğin ortaya çıkışının tarihsel nedenlerini, Batılılaşma çalışmalarıyla laikliğin Türkiye'ye gelişini ve geçirdiği aşamaları, devlet ve toplum ilişkileri üzerindeki etkilerini de kapsamlı olarak ve bilinen farklı bir bakış açısıyla ele almıştır. Ona göre, 19. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı yönetici kadrolarınca geleneksel Doğu siyaseti terk edilip Batı'ya yanaşma söz konusu olunca bu yeni yönelişte hiçbir çıkarı olmayan halk kitleleri İslamiyet'e bağlı kalmış, buna karşılık yönetici tabakalar giderek İslamiyet'ten kopmaya başlamıştır. Laikliğin Batı'da çıkış koşullarının⁸ Türkiye'den farklı olduğunu ortaya koyan Sezer'e göre laiklik, Batı'da belirli tarihsel koşulların sonucu ortaya çıkmış toplumsal bir olaydır. Batı'da ve Türkiye'de laiklikle birlikte görülen tarihi koşullar arasında bir yakınlaştırma yapmak mümkün değildir. Ona göre Türkiye'de laiklik, kendi başına işleyen ve kendi kanunlarını içinde taşıyan bir kurum olarak ele alınmaktadır. Bunun iki nedeni vardır: Birincisi dinin toplum olaylarının ve tarihin üstünde kutsal bir olay sayılması,⁹ ikincisi dinin kaçınılmaz olarak akla ve bilime karşı olduğu inancıyla ele alınmış olmasıdır. Aydınlanma döneminde akıl ve mantığın kuralları evrensel sayıldığına göre laiklik de akıl ve mantığın dine karşı kazandığı başarı olarak görülecektir.

Batı'nın kendi benliğini kendi içinden çıkan bir dinle belirtmemiş olduğu tespitinde bulunan Baykan Sezer, Batı'nın Hıristiyanlığı belli koşullarla dışarıdan ithal etmiş olduğunu, koşullar değiştikçe Batı'nın dine karşı kolaylıkla daha değişik bir tutum takınabileceğini ortaya koyar. Ona göre değişen koşullar, Batı'nın XIX. yüzyıldan bu yana Doğu üzerindeki kesin egemenliğidir. Bu egemenliğin kendisine getirdiği güvenle Batı, dine artık değişik bir gözle bakabilecektir. Ancak Batı'da laiklik, hiç de sanıldığına kişiler dinin inançları karşısında bir hoşgörü demek değildir. Laiklik, Batı'da bazı kurum ve görevlerin ruhban sınıfının elinden alınmasıyla sınırlanmaktadır.¹⁰

Başlangıçta kapitalizmin kuruluşuyla Batı'nın Doğu'yla kurduğu ilişkiler Hıristiyanlaştırma çabası olarak görülmüş, Batı'nın laiklik akımının gittikçe taraftar bulmaya başladığı dönemlerde bile Batı'nın Doğu'daki varlığı Hıris-

⁸ Laiklik görüşünün Batı'da yaygınlaşmasından hemen önce en acımasız, en katı hoşgörüsüz- lüğe engizisyonunda rastlıyoruz.

⁹ Laikliğin dine kutsallık atfetmesi ilginçtir.

¹⁰ Bizde laiklik, Tanzimat geleneği ile geldiği için çeşitli dinler karşısında devletin ve hatta kişilerin hoşgörüsü, tarafsızlığı olarak anlaşılmıştır.

tiyan dünya görüşünü yaymak çabasının bir sonucu sayılacaktır. Doğu üzerinde kesin bir egemenlik, üstünlük kurulduktan sonra Hıristiyanlık davasını, sonucu belli olmayan bir savaş durumunu Doğu'ya taşımakta Batı'nın hiçbir çıkarı kalmayacaktır. Kendi üstünlüğünün Doğu-Batı çatışmasının geçici bir sonucu olarak görülmesini engelleyebilmek için Batı, Doğu ile ilişkilerini laikleştirmeye çalışacaktır. Batı kendi üstünlüğünü Doğu-Batı çatışmasıyla açıklamak yerine bilimle, akıl ve mantıkla da desteklemeye çalışacaktır. Doğu, Batı sömürüsüne kendi benliğini dinle belirtip karşı çıkınca dinle bilim birbirine karşıt gösterilmeye çalışılmıştır. Doğu ile olan ilişkilerinde Hıristiyanlaştırma çabasından laikleştirme çabasına yönelen Batı, kendi içinde din aleyhtarlığından Hıristiyanlaşmaya yönelecektir. Sezer'e göre, Batı kendi içindeki gelişmenin aksine Doğu'da dinsizliği yaymaya çalışmıştır. Laiklik, şu ya da bu dinin özünde olmaktan çok siyasi gelişmelerin bir sonucudur. Din toplumların değerlendirilmesi ve toplum bilinci olarak da karşımıza çıkınca Batı, Doğu'nun kendi koşullarını belirleyebilmesini engelleyebilmek için laikliği ortaya çıkaracaktır. Bu nedenle Doğu'da Batı baskısına karşı bir direnme görülecek ve ancak Batılılaşma taraftarlarında, o da dinsizlik biçiminde laiklik savunucularını bulacaktır.

Budizm ve Anadolu'nun Müslüman Tasavvufi Tarikatları¹¹

Budizm ile Anadolu'nun Müslüman tasavvufi tarikatları arasındaki benzerlik konusunu da ele alan kitapta, bu konuya ayrılan bölüm kitabın 1981 yılındaki baskısında Fransızca olarak yayınlanmıştır. Kitabın bu baskısında bölümün Fransızcası yanında Türkçe çevirisi de eklenmiştir. Bu bölümde Baykan Sezer, Şamanizmin ve Türk halkının Orta Asya mirasının Müslüman Anadolu'daki dini hareketler üzerinde belirleyici etkisi olduğunu savunan Fuat Köprülü'nün tezini yetersiz bulmakta, etkilenmenin Budizm ilişkisi üzerinden olduğu tezini ileri sürmüştür. Budizm ile Müslüman tarikatlar arasında yakınlık saptamak ve benzerlikler kurmanın kolay olduğunu belirten Baykan Sezer, yukarı Asya bozkır halklarının göçleri sonucunda Budizm'in Anadolu üzerinde doğrudan etkisi olduğunu göstermeye çalışmaktadır.

¹¹ Bu bölüm kitabın ilk baskısında Fransızcadır. Fransızcadan Türkçeye Cenk Demirkıran çevirmiştir.

2000'li Yıllar, Küreselleşme, Radikal İslam ve 11 Eylül 2001 Saldırıları

Baykan Sezer'in din olayına Doğu-Batı çatışması çerçevesinde bakması, Soğuk Savaş döneminin en kızgın zamanları olan 1960-1970'li yıllara kadar geriye gitmektedir. 1991'de Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile birlikte dünyanın tek kutuplu hale geldiğinin iddia edildiği dönemde Fukuyama'nın "Tarihin Sonu", Huntington'un "Medeniyetler Çatışması" kitaplarının yayınlanmasından sonra Baykan Sezer'in "Doğu-Batı Çatışması" tezi daha fazla gündeme gelmeye başlamıştır. Küreselleşme, İslam'ın küreselleşmeye uyumu gibi tartışmalar yapılırken, 11 Eylül 2001 saldırıları, başta İslam olmak üzere din konusu uluslararası siyasetin merkezine oturmuştur. Bu bakımdan, 1970'li yıllarda yazılan bu eserin anlaşılması bakımından 2000'li yıllardan söz etmek gerektiğini duyuyoruz.

Tarihte, din savaşları adı altında hem dinler arası savaşlar hem de aynı dinin farklı mezhepleri arasında savaşlar meydana gelmiştir. Ortadoğu'da Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında "Haçlı Seferleri" olarak adlandırılan savaşlar ile 1492'den sonra İspanya'da Müslüman ve Yahudilere karşı başlatılan savaşlar din savaşlarının en önemli örnekleri arasında yer almaktadır. Bu savaşlar, din anlamında farklılıkların yok edilmesiyle sonuçlanmış ise de Avrupa'da Rönesans ve Reform hareketlerinden sonra Hıristiyanlıkta "mezhep" çatışmaları görülmeye başlamıştır. Benzer mezhep çatışmaları, çeşitli dönemlerde İslam mezhepleri arasında da yaşanmıştır. Ancak günümüzde Hıristiyan ve Yahudi mezhepler arasında çatışma görülmezken, Ortadoğu İslam toplumu içindeki mezhep çatışmalarının yoğunlaşması dikkat çekicidir. Bu çatışmalar, İslamiyet'in yayılış döneminde yaşanan iktidar çekişmelerinden ileri gelen çatışmalardan farklıdır. Batı'nın mutlak egemenliğini kurduğu bir dönemde, Batı'nın Doğu ve İslam'la ilişkilerini kendisinin belirlediği ölçütler çerçevesinde yürütme çabası, İslam içi çatışmaların, mezhep çatışmalarını da aşacak şekilde yayılmasını da beraberinde getirmektedir.

İslam'ı dönüştürme, küreselleşmeye uygun hale getirme, İslam-demokrasi ilişkisinin Batı'nın buyurgan ölçütleri çerçevesinde uygulanma çabası, İslam toplumunda karşı çıkışı da beraberinde getirmiştir. İslam'ın kapitalizmle uyum içinde olabileceğini savunan ılımlı İslamcılarının, bunu kendi toplumları üzerinde uygulama yönündeki faaliyetleri hassas dengeler içindeki İslam toplumunu daha fazla kırılgan ve çatışmalı hale getirmeye uygundur. Batı'nın geçmişindeki sömürgecilik anlayışının yeni tezahürü olarak algılanan ılımlı İslam, İslam dünyasında mezhep çatışmalarını dengelemek bir yana, mezhep içi tarikat/cemaat çatışmalarına dahi zemin oluşturacak niteliktedir.

1989'da Berlin Duvarının yıkılışı ile kendisini gösteren Marksist ideolojinin geri çekilmesi, liberal ideolojiye tek kutuplu bir alan bırakmıştır. Francis Fukuyama gibi düşünürler bunun üzerinden yeni kavramlaştırmalara giderek, bunu daha kapsamlı bir şekilde "Tarihin sonu" olarak adlandırdılar. Fukuyama'ya göre, farklı dinsel, kültürel, geleneksel yapılardaki her devlet, eninde sonunda aynı düzlemde buluşacaktır. Bu ortak noktayı ifade etmek için kullandığı "tarihin sonu" kavramı, tarihsel olayların tamamen son bulması anlamına gelmemektedir. Ona göre, liberalizm her devletin kaçınılmaz ve nihai sonudur. Bu iddiasını pekiştirmek için, diğer dünya görüşlerinin uygulamadaki sonuçlarını olumsuz yönleriyle ortaya koymuş; örnek olarak sağ otoriter rejimleri, sol totaliter rejimleri ve İslam'ı göstermiştir. İslam'ın bütünsel bir ideoloji olarak toplumdaki ekonomik, sosyal ve siyasal düzen üzerindeki etkileri nedeniyle, liberalizmle birlikte uygulanması halinde, İslam'ın liberalizme baskın geleceği inancı, İslam'ı kültürel alanla/inanç boyutuyla sınırlamayacağı esas alan ılımlı İslam siyasetine Batı'nın destek vermesini beraberinde getirmiştir. Batı'nın egemenliğinin mutlak olduğu teorisini oluşturmak isteyen 'Medeniyetler Çatışması' teziyle Fukuyama'ya karşı çıkmış gibi görünse de Samuel P. Huntington'a göre, Batı dışındaki diğer medeniyetlerin Batı'yı taklit etmesi mümkün değildir. Huntington da Batı'nın mutlak egemenliğini tartışma dışı bırakmaktadır. Ona göre, yeni dünyadaki mücadelelerin gerçek nedeni ekonomi yahut ideolojiler değil, kültürler arası farklılıklardır. Dünya olaylarında, milli devletlerin rolünü yadsımamakta, ancak asıl mücadelenin farklı medeniyetlere mensup milletler arasında gerçekleşeceğini ileri sürmektedir. Burada belirleyici etken olarak dine ve kültüre yer vermiştir, ki asıl ayırım Batı medeniyeti ve diğerleri arasındadır.¹²

11 Eylül 2001 saldırıları hem Fukuyama, hem de Huntington açısından dönüm noktası olmuştur. Huntington, bir anda düşünceleri gerçekleşmiş bir kahin gibi görünürken, Fukuyama'nın bir anlamda kutsadığı liberalizm, muhafazakar versiyonuna daha fazla sarılmaya başlamıştır. Bunun ilk sonucu da Batı'nın uzun süreden beri seslendirmede olduğu "Hıristiyanlık ruhu" nun gündeme gelişidir. Saldırlardan Afganistan ve Irak sorumlu tutularak "radikal İslam" a karşı birlikte hareket etme çağrısı yapılmıştır. Bu çağrıda, "Hıristiyan birliği" adına "ya bizdensiniz ya da onlardan" denilerek, bir anda "özgürlük

¹² Şule Şahin Ceylan, "Francis Fukuyama ve Tarihin Sonu Tezi", İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:5 Sayı: 10, Güz 2006/2, s. 233-252. <http://www.iticu.edu.tr/uploads/Kutuphane/dergi/s10/M00157.pdf> (erişim: 26.12.2014)

ve demokrasi" çığıklarının atıldığı bir dönemden "güvenliği" esas alan bir döneme geçilmiştir. Batı'da İslamofobi oluşurken, radikal İslam'ın hedefi de genişlemektedir. Bu durumda, Batı ile ilişkilerini sürdürmek zorunda olan, kapitalizme eklenilen modernist İslamcıların Batı ile işbirliği yapmaktan başka çaresi bulunmamaktadır. Bu dönemde "İslam, demokrasi ile bağdaşır mı?", "Müslüman kimlikli demokrasi" benzeri tartışmalar yapıldı. Malezya ve sonrasında Türkiye'de demokratik yollarla siyasal İslam iktidar oldu. Cezayir'de, sandıktan siyasal İslam çıkmasına rağmen, iktidara gelişi askeri darbelerle engellendi. Gerek müdahaleler gerekse seçimlerle iktidardan uzaklaştırılan diktatörlerin yerine genel olarak İslamcılar başa geldiler. İslamcıların başa gelmesi, Batı'nın istediği sonucu doğurmadı. Tersine, Batı ile çelişkiler arttı. Çelişkiler artıkça, radikalleşme de derinleşti. Batı, demokrasi ve özgürlüğü bir tarafa bırakarak, eski diktatörlere ve onların ardıllarına sarılma yolunu seçti. Asıl bahar yaşaması gereken Körfez ülkelerine hiç dokunmadı. Siyasal İslam, Mısır'da askeri darbe ile, Tunus'ta seçimlerle iktidardan uzaklaştırıldı. Bu gelişmeler sonunda, Fukuyama'nın savunduğu "dünyanın birleşmeye doğru gittiği" yönündeki "Tarihin sonu" tezinin, Batı'nın değerlerinin tüm dünyaya egemen olması arzusundan başka bir anlama gelmediği ortaya çıkmıştır. Bunun kanlı bir şekilde olması da cabası...

Ne olursa olsun, dünya nüfusunun önemli bir bölümü Müslüman'dır. İslamiyetin ideolojik ve tarihi yönüyle canlı bir etkinliği olduğu gerçektir. Bu nedenle Batı'da liberalizmin siyasal ve ekonomik yönleriyle ayrı ele alınması tartışmaları yapılmaya başlanmıştır. Siyasal İslam içinde de bunu savunanlar bulunmaktadır. Toplumu ayrıştırmayı da beraber getiren bu anlayışların toplum içinde yeni çatışma alanları yaratma potansiyeli varken, bunun başarılı olup olmayacağı belirsizliğini korumaktadır. Çünkü, bunun Batı'nın taktik bir yönelmesi olduğu, klasik sömürgecilik yönteminden sonra getirilenin de eskinin başka bir biçimi olduğu görülmüştür. Demokrasi ve özgürlüğe şekli açıdan yaklaşan Batı'nın gerçek anlamda demokrasi ve özgürlükten uzak oluşu, İslam toplumunda radikal İslam'a yönelişi cazip hale getiriyor. Daha öncesinde El Kaide, şu anda İŞİD'in taban bulmasında Batı'nın İslam'ı bir sorun olarak görme, çözümü de masa başında proje bazında ele alması etkili olmuştur. "İŞİD'in yükselişi, liberal determinizmin, yani tarihin daha akılcı ve laik bir geleceğe doğru hareket ettiği nosyonunun, Ortadoğu'nun gerçeklerini açıklamakta başarısızlığa uğradığının en aşırı örneği olmaktan başka bir şey değildir. İŞİD gücünü, Müslüman-çoğunluklu ülkelerde geniş bir yankılanması olan düşüncelerden alıyor. Müslümanların bir zamanlar ne oldukları ile bugün kendilerini buldukları yer arasındaki uçurum, Ortado-

ğu'daki siyasi şiddete yol açan aşışılma ve öfke duygusunun merkezini oluşturuyor."¹³

Sonuç

Din, bütün toplumlarda yaygın bir olaydır. *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*'nda en ilkel toplumlarda toplumsal yaşayış ve örgütlenmeyle bağlantılı olarak din olayının görülmeye başlandığı, toplumların gelişme çizgilerine göre günümüze kadar dinin varlığının devam ettiği vurgulanmakta; Totemizm, Çin ve Hindistan dinleri, İslamiyet öncesi Asya dinleri ile Yunan dinleri üzerinde de durulmakta, İslamiyet'ten önceki dönemlerde de Doğu-Batı çatışmasının dini görünümünde sürdüğü tespitinde bulunmaktadır. Homeros destanlarında geçen Truva savaşında Yunanlılığın Batı'yı, Truvalıların Doğu'yu temsil ettiği, Doğu ve Batı'nın dinsel tercihinin etkilerinin bu savaşta görüldüğü de örnek olarak verilmiştir. Kitabın yazılışından kırk yılı geçmiş olmasına rağmen Baykan Sezer'in din konusundaki temel görüşleri günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Ancak kırk-elli yıllık sürede dünyada din alanında baş döndürücü gelişmeler yaşandığı da bir gerçektir. Küreselleşmeyle birlikte Batı'nın mutlak egemenliği ekonomik alanı aşarak kültürel değerlere kadar uzanmıştır. Bundan İslamiyet de nasibini almıştır. Batı kendi içindeki farklılıkları bir tarafa bırakarak bütünlük içinde hareket ederken, geçmişte Doğu'nun Batı karşısında savunmasını üstlenen İslamiyet'te mezhep ayrılıklarını ön plana çıkararak İslamiyet'in bu rolünü oynamasını engellemek için elinden geleni yapmaktadır. Geçmişte laik kesimlerle yaptıkları işbirliğinin yerine İlimli İslam¹⁴ adı altındaki kesimlerle işbirliği içindediler. Çin, Hindistan ve benzeri Doğu dinlerini kendilerine göre etkisiz hale getiren Batı, İslam içinde mezhep çatışmalarını yoğunlaştırarak İslam'ın da kendisi karşısında bütünsel olarak yer almasını engellemektedir. Kitabın yazıldığı dönemde iktidar alternatifi olmayan siyasal İslam'ın 1990'lı yıllardaki gelişimi, 2000'li yıllardan itibaren tek başına iktidara gelişinde siyasal İslam'ın

¹³ *The Atlantic* dergisinde Shadi Hamid, "The Roots of the Islamic State's Appeal" adıyla yayınlanmış başlıklı makaleden aktaran Cengiz Çandar, http://m.radikal.com.tr/yazarlar/cengiz_candar/akp_turkiyesi_ortadoguda_cikmaz_sokakta_gezinti-1232284 (erişim: 26.12.2014)

¹⁴ Dönemin Türkiye başbakanı R.T. Erdoğan Hüsnu Mübarek'in devrilmesi sonrasında Mısır ve Tunus ziyaretinde bu devletlere laikliği önerirken, kendi ülkesinde ise İslama dayalı görüşü ("dindar bir gençlik yetiştireceğiz" demekle kalmamış, "ateist bir gençlik yetiştirmeyeceğiz" diyerek ateist veya farklı inançlı olanları ötekileştirmiştir.) savunmuştur. Böylece Batı ile olan ilişkilerde kendisinden önceki laik dünya görüşünün yerini doldurduğunu göstermiştir.

Batı ile ilişkisi ve Batı'da İlimli İslam olarak algılanmasıyla bambaşka bir anlam kazanmıştır. İlimli İslam yeni dönemde küreselleşmeye eklenilen ve onu yaşatan bir İslam anlayışının toplumda etkili olmasını beraberinde getirmektedir. Batı dışı modernlik olarak adlandırılan bu duruma bağlı olarak Türkiye, İslam, modernizm ve demokrasinin birlikte yaşadığı bir ülke olarak görülmektedir. Ortadoğu'ya bu yönüyle model olarak gösterilmeye çalışılan Türkiye'nin modelliğinin olup olmayacağı bir yana, yaşanan gelişmelerle Doğu-Batı çatışmasının değil aşılmasını, daha da derinleşeceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü Batı elindeki imkanları insanlığın kurtuluşu yerine sömürünün yeni biçimlerini geliştirmek için kullanmayı sürdürmektedir. Ancak Gordon Childe'in dediği gibi: *"Hiçbir iniş bir önceki devrin en aşağı düzeyine kadar düşmez; her yeni doruk noktası kendisinden önceki doruğu aşar."*¹⁵ Bu nedenle insanlığın kurtuluşu için umudumuzu da her zaman canlı tutmak zorundayız.

¹⁵ V. Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu?*, Türkçesi: Alâeddin Şenel-Mete Tunçay, Kırmızı Yayınları, 2007, s. 294.